

TÜDŐS S. KINGA

A székely örökség háramlása a 16–17. századi végrendeletek tükrében

Történetírásunk egyik izgalmas fejezetét a „külön törvény és szokásokkal élő” székely társadalom életének, működésének minél alaposabb megismerése képezi. Mert bármennyire is különös, a magyar népközösség részeként letelepedett székelység történetének még számos oldala fehér foltként jelentkezik történetírásunkban. Mielőtt rátérnék a számos vonatkozásban önálló törvényekkel élő székelyek egyik sajátos problémájára, az öröklés-háramlás bemutatására, adatgyűjtésünk ismertetésére, röviden sommázzuk a székely társadalom jellegzetességeit. A kevésbé kedvező gazdaságföldrajzi és éghajlati viszonyok között élő, állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozó székelyek szabad paraszti státusát az állandó hadkötelezettség biztosította még attól az időtől fogva, amióta a magyar törzsszövetség részeként letelepedtek Erdély keleti és délkeleti hegyvidékeire.

A hosszú évszázadok során fontos katonai szerepet betöltő népcsoport fő feladata Erdély védelme volt a keleti sztyeppékről érkező vándor népek, majd a török, tatár betörésekkel szemben.¹ A saját fegyverével felszerelt, élelmiszerével önállóan tarisznyázott katonaság rendkívül rövid időn belül – körülbelül egy hét leforgása alatt –, bármikor harcra hívható egysége volt a magyar/erdélyi haderőnek. Hadviselés idején a fejedelem csapatainak nemegyszer felét is felülmúló létszámban indult a háborúba. Ennek következtében jutott különleges szerephez a székelység Erdély társadalmában, s őrizte meg sajátos társadalmi, területi, közigazgatási és jogi szervezetét. Még pontosabban „az akkori tudatban a székelység nem a magyarságtól eltérő külön etnikum fogalmát fedte, hanem kimondottan rendi státust jelentett.”²

Székely volt az, aki a székely székek egyikében élt, és a három fő katonai rend, a nemes, a lófő vagy a gyalogos puskás között teljesített hadi szolgálatot, esetleg solymár vagy drabant (darabont) volt. A székely csapatok nélkül a magyar királyság, majd később az önálló erdélyi fejedelemség haderejét nem lehetett elképzelni.

A székelység az erdélyi társadalom keretei között sajátos katonai rendszerben élt, szolgált a központi hatalom pénze nélkül. Hadfelkelés idején kétharmada az országos táborba rendeltetett, egyharmada pedig a települések, az otthonok védelmét volt hivatott biztosítani.

A király, majd később a fejedelem parancsára – aki egyben a székelyek ispánja címet is viselte – köteles volt a székely bármikor hadrendbe állani s szolgálni a hazát rangja, módja szerint „kora ifjúságától hadbíró öregségéig”. Ennek fejében mentesült minden adó és

¹ Demény Lajos: *Székely felkelések a XVII. század második felében*. Bukarest, 1976. 15.

² Demény Lajos: *A fejedelmi székely politika mérlege*. In: *A tudomány szolgálatában*. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Budapest, 1993. 139.

egyéb kötelezettségek alól, s nyerte el alkalmanként a nemesi kiváltságot. Harci felszereléseik, fegyverzetük és lélekszámuk számbavételére gyakran került sor az úgy nevezett *must-ra* idején, ahol nemegyszer maga a fejedelem is jelen volt, s kísérte figyelemmel a települések hadköteles személyeinek az összeírását, a *lustrába* való bejegyzésüket³.

*

A hadviselő székelység életrendjét már korai időszakától kezdődően, szigorú szabályok igazgatták. Sajátos, különállásra utaló szabályzatokról szólnak 1279-ben a telegdi székelyek „törvény és statutumában”.⁴ Az 1427-ben keltezett okiratok pedig Marosszéknek „sajátos törvényére” hivatkoznak.

A legelső gyűlést, melyen az örökösödés rendjét is megállapították, 1451-ben tartották. Rögzítették a „székely örökségben való elévülés idejét és az oldalági örökösödés mikéntjét a „minden székelyek dicséretes törvénye és régtől megtartott szokása” szerint.⁵ 1466. január 20-án Mátyás király megbízásából a Sepsi, Kézdi és Orbai széki székelyek Zabolán tartott közgyűlésén megjelent erdélyi főnemesek jelenlétében a székelyek régi törvényeit és jogait „megvizsgálván, azokat megújítva és pontokba foglalva” megerősítették.⁶

Eddigi ismereteink alapján a székely joggal, a *iuri siculicalival* a 15. század alkonyán kezelt okiratokban találkozunk először, így tehát erre az időre tehető a szokásjog idejének lejárta.⁷ Ekkor került előtérbe az ún. „tétéles jog” használata, vagyis a jogoknak írásos, törvénycikkben való rögzítése.⁸

Az „emberélet jelentős fordulópontjai” közül a továbbiakban életük egyik fontos eseményét, az öröklés-örökösödés problémáját igyekszünk bemutatni a korabeli végrendeletek tükrében. Az öröklésnek szigorú rendje volt. Az öröktagyó élhetett nemes vagy jobbágyi sorban, magát tartania kellett a székely írott joghoz. Ahhoz, amelynek eredete semmilyen

³ A lustra, azaz az általános katonai összeírás kezdetét 1473. december 9.-től számítjuk, amikor Mátyás király a Modra vára melletti táborban, a maros- és udvarhelyszéki lófők és gyalogok számára elrendeli a székelyek általános összeírását (*generalis collustratione*). A mustráról és azon alkalmakról összeállított lustrákról lásd: Imreh István – Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVIII. század elején*. In: Székely felkelés 1595–1596. Bukarest, 1979. 146.; *Székely Oklevéltár. Új sorozat*. (a továbbiakban: SzOT-Us) 4–8. köt. Székely népesség-összeírások. 1575–1692. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi: Demény Lajos. Kolozsvár 1998–2000, Marosvásárhely 2006; Tüdős S. Kinga: *Erdélyi Hétköznapiak. I. Rákóczi György hadiszemléje a székelyföldön 1635*. Budapest, 2001.

⁴ „V. István megparancsolja a telegdi (Udvarhely széki) székelyek közönségének, hogy Lőrinczet és fiát Lestyánt Szederjes és Szentkereszt nevű örökölt falvaikkal együtt, – kiket birtokaikkal az erdélyi vajdák hatósága alól fölmentett, – fogadják be magok közé. (1270–1272)”. *Székely Oklevéltár*, Szerkesztette: Szabó Károly, 3. köt. Kolozsvárt, 1890. 3. (a továbbiakban: SzOkl. 3. köt.); Pál-Antal Sándor megállapítása szerint, nincs adatunk arra, hogy a telegdi székelyek a királyi akaratnak engedelmeskedtek volna, ugyanis a két település továbbra is vármegyei hatóság alatt állt. Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat története*. Marosvásárhely, 2002. 21.

⁵ Kilyéni Székely Mihály: *A nemes Székely Nemzetnek Constitutioji, Privilegiumai és a' Jóság' le szállását tárgyzó némely törvényes itéleti több hiteles Leveles-tárokból egybe-szedve*. Pesten, 1818.

⁶ „Szentgyörgyi és Bazini gróf János erdélyi vajda és székely ispán, mint a Sepsi, Kézdi és Orbai széki főemberek és közszékelyek közt folyt viszály eligazítására a király által kiküldött bíró, az említett székek régi törvényeit és jogait megvizsgálván, azokat megújítja és pontokba foglalva mind két félre nézve kötelezőleg kiadja. Kelt Zabolán 1466. január 20-án” *Székely Oklevéltár*, Szerkesztette: Szabó Károly, 1. köt. Kolozsvárt, 1890. 82. (a továbbiakban: SzOkl 1. köt.).

⁷ SzOkl. 1. köt. 269.; SzOkl. 3. köt. 121, 135.

⁸ Pál-Antal: *Székely önkormányzat*, 25.

királyi kiváltságra nem vezethető vissza, és amely – eddigi ismereteink alapján, mint említettük – írott formában 1451-től vette kezdetét. Akkor, amikor Hunyadi János kormányzó-nak Háromszékre kiküldött bírái, Vízaknai Miklós erdélyi alvajda és Vingárdi Geréb János görgényi várnagyok előtt „minden székely dicséretes törvénye és régtől megmaradott szokása szerint” a székely birtokok öröklésének mikéntjére vonatkozó törvényét örök érvényre szabályozták.⁹

A székely örökség védelmében létrehozott privilégiumok történetének következő stációját az 1473-as esztendő, amikor a Mátyás királytól nyert privilégium értelmében a Székelyeken „ezután is semmi pénzbeli Exactio ne tétessenek, és hogy a’ Primoroktól a’ Primipilusok és Pixidariusok megkülönböztessenek.”¹⁰

1505-ben Udvarhelyen „a’ mi Országunknak régi szokása szerint, némü nemü szükséges dolgaink ... véghez vitelekért és némelly illetlen szokásoknak megjobbításáért” „az egész Székely Földének lakossi és minden Székeknek akár mitsoda renden lévői ... Szent Erzsébeth Királyné nap után ötöd nappal” „Közönséges Gyűlést” hirdettek.¹¹ Egy esztendő múltán, 1506-ban pedig a „Székely Náció” Agyagfalván gyűlt össze, hogy a „különbféle egyenetlenségek” és „hitvány szokások” eltörlése érdekében intézkedjenek.¹²

E sajátos székely szokásjog normáit Werbőczy István átörökítette klasszikus munkájába, a Tripartitumba, azaz a magyar jogszokást összefoglaló Hármaskönyvbe (1517). Az általános jogszabályok mellett külön kiemelte, hogy a magyar jogtól eltérően a székelyek „teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek (...) s az örökségben és a tisztségekben egymás közt a régi szokás alapján törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak”.¹³ Ebből az úgy nevezett Decretumból kiderült, hogy a székely jog és a magyar jog között különbség mutatkozott. A legalapvetőbb eltérést az jelentette, hogy a székely jog nem ismerte a *ius regiumot*, azaz a királyi kincstárra való háramlás jogát. Pontosabban: „a székely örökség tulajdonosa még hűtlenség esetén sem veszítette el örökségét, az nem szállhatott a királyi kincstárra, és a király vagy később Erdély fejedelme nem adományozhatta el másnak, és egyáltalán a király a székely jog értelmében a Székelyföldön nem adományozhatott birtokot (mint azon kívül, vagyis a vármegyék területén). Ez jellemezte a *sicilica hereditas*, azaz a székely örökség sajátos jogállását, amelynek birtokjoga a magyar nemességnél is erősebb volt.”¹⁴

A Székelyudvarhelyre 1555. április 28-án összehívott székely nemzeti gyűlésen a törvénykezésre és igazságszolgáltatására vonatkozó régi szokásos törvényeket rendezték újra és erősítették meg. Tulajdonképpen az itt összeállított Székely Constitutioban van lefektet-

⁹ SzOkl. 1. köt. 162–164.; Kilyéni Székely: *A nemes Székely*, 14–16.; Bónis György: *Magyar jog-székely jog*, Kolozsvár, 1942, 11.; Pál-Antal: *Székely önkormányzat*, 22.

¹⁰ Kilyéni Székely: *A nemes Székely*, 16.

¹¹ Kilyéni Székely: *A nemes Székely*, 30.

¹² Kilyéni Székely: *A nemes Székely*, 33.

¹³ Werbőczy István: *Hármaskönyv*. Fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták: Dr. Kolozsvári Sándor – Dr. Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Dr. Márkus Dezső, Budapest, 1897. 3. rész, 5. cím, 385.; *A Hármaskönyv* 1514-ben került az országgyűlés elé. 1517. évi kiadása bár nem válik alkalmazott törvénykönyvvé, de lerakja a későbbi országos szokásjogi érvényességének alapját. Pál-Antal: *Székely önkormányzat*, 25.

¹⁴ Demény Lajos: *Székely jog és az udvarhelyszéki biráskodás a XVI. század második felében*. In: *Székely Okevéltár. Új sorozat*. 3. köt. Közzéteszi: Demény Lajos – Pataki József – Tüdös S. Kinga., Európa-Kriterion, 1994. 8. (a továbbiakban SzOT-Us. 3. köt.)

ve a székelyek egész jogélete. Különösen ezen az országgyűlésen szabályozták a székely örökségben fennállott törvényes örökösödés szokásjogi rendszerét (20–23. pontban).¹⁵

A székely örökség védelmére létrehozott és alkalmazott szokásjognak is megvolt a maga sajátos története. Alkalmazhatóságát azonban Izabella királynő 1556-ban történő visszatérése lengyelországi száműzetéséből alapjaiban megrendítette. Az 1557-ben tartott országgyűlésen ugyanis elhatározták, hogy hűtlenség esetén a székely is elveszítheti fejét és minden jószágát.¹⁶ Ezt követően számos alkalommal kísérelték meg a székelyek autonómiájának felszámolását, a székely örökség folyamatosságának megakadályozását, s a székelység megadóztatását. Erre példa János Zsigmond 1558. majd 1559. évi országgyűlésen hozott végzése. A királybíróknak a széki tisztviselőkkel szembeni hatáskörük további erősítése mellett, a székelység rendjei közötti feszültséget azzal is növelték, hogy a két kiváltságos rend, a „fűfű székelyek” és az „igaz gyökér szerinti lófű őstől” származottakat, kiváltságos jogaik révén felmentették az adó fizetése alól. Ezzel szemben a szabad székelyeket adófizetésre kötelezték. E jogfosztások mellett a székely közösségnek nem maradt más hátra, mint a fegyveres felkelés.

A folyamat megértése érdekében érdemes néhány sorban vázolni a székelyek hadba vonulását, de főként leverésük következményeit, amely lényeges befolyást gyakorolt a székely szabadságjogok további alkalmazására. Ismeretes, hogy 1562 nyár elején a székelyek Székelyudvarhelyre gyülekeztek és felesküdték, hogy addig le nem teszik a fegyvert, amíg vissza nem állítják elrabolt szabadságjogaikat. János Zsigmond választott magyar király híába küldte követeit a táborba gyülekezett székelyek közé, nem tudtak megegyezni egymással. Végül a felkelés leverése után a székelyeket kegyetlen megtorlásban részesítették. Az esemény a székely társadalom számára lényeges változást hozott.

Az önálló törvényekkel élő székelység szokásjogában tehát a végső csapást az 1562 évi felkelés leverését követő segesvári országgyűlés határozata mérte. Értelmében a hűtlenségbe esett székely vagyonát elkobozva, azt eladományozhatták. A törvény erről így szólt: „I. Minthogy a’ Székelyek régi szabadságokban bízván, hogy eők Joszágotak, örökségeket el nem vesztenék, a’ Király Múltósága ellen, és Országunknak békességes állapotya ellen sokszor feltámadnának ... kiből Országunkra nagy romlás következett; azért hogy minden efféle gonoszságnak és támadásnak okai közüllünk kivettessenek végeztük ... eők is azonképpen mint a’ Nemesség és Országbeli több Híveink, örök hitetlenséggel büntettessenek és mind fejeket, Jóságokat és örökségeket elveszessék...”.¹⁷ A későbbi országgyűlések alkalmával János Zsigmond egész falvakat, falurészeket adományozott az őt hűségesen szolgáló főembereknek és lófőknek a szabad székelyek rovására.

Az 1562. évi felkelés megtorlását szentesítő és azt követő segesvári országgyűlés határozata így vált a „székely szabadságok elvesztésének” mérőöldkövévé a székelység köztudatában. Akkor és ott számolták fel a „székely örökség” évszázadok óta sajátosnak tartott jogi helyzetét. A határozat létrehozásával a kormányzat – Demény Lajos sommás megfogalma-

¹⁵ „A székely nemzetnek a törvénykezést és igazságszolgáltatást illető régi szokásos törvényei, melyeket a székely nemzeti gyűlés összeírt, s Kendi Ferencz és Dobó István erdélyi vajdának bemutatván azok által megerősített, Székely-Udvarhelyt 1555. április 28-dikán” SzOkl. 2. köt. 119. Ezek a jogok természetesen az idők folyamán sokat változtak. A törvénycikk 88 pontból állt, amelyek az akkori székely törvénykezés minden részletére kiterjedtek. A birtokjogot és örökösödést illetően ez volt a vezérfonal egészen 1848-ig.

¹⁶ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540–1690. Szerkesztette: Szilágyi Sándor, 2. köt. Budapest, 1876. 75. (a továbbiakban: EOE. 2. köt.)

¹⁷ Kilyéni Székely: A nemes Székely, 52–53.

zásával élve – „döntő csapást mégis a székely faluközösségre szándékozott mérni, mert a székely örökség felett addig a falu közössége rendelkezett majdnem olyan mértékben, mint maga az örökös, hiszen a nyilas-osztás rendje még mindig érvényben volt. Ez az ősi székely jog gördítette századokon át a legnagyobb nehézséget a hűbéri viszonyok kiteljesedésének útjában a Székelyföldön. Elzártá annak lehetőségét, hogy a kincstár kezébe székely birtokok jussanak, amelyeknek eladományozásával a nemesi birtokok és a hűbéri birtokviszonyok teret nyerhessenek a székely faluközösségek rovására”.¹⁸

A sérelem orvoslására majd csak hosszú évtizedek múltán került sor, amikor végül 1613-ban Bethlen Gábor fejedelem a kolozsvári országgyűlésen kimondja, hogy a királybíró a székek évenként szabadon választhatják soraikból: „Végeztük azt is országul, hogy a székely atyafiai az ő szabadságok szerént, az királybírákat esztendőnként megváltoztathassák, ha közönségesen valamely királybíró nem tetszenék”. E döntés maradt érvényben a 19. század első feléig.¹⁹

A székely jog alakulásával kapcsolatban szükségesnek tarjuk kiemelni azt is, hogy bár a székely jog királyi hatalomból való eredését nem lehet bebizonyítani, mégis az a középkor végére a magyar nemesi jog szerves részévé vált.²⁰ Pontosabban, a 16. század második felében a székelyföldi bíráskodást a magyar jog és a székely jog egyidejű alkalmazása jellemezte, amelyet jól illusztrálnak a korabeli Udvarhely-széki jegyzőkönyvek.²¹

Az országban általában érvényes magyar nemesi jog és a székely jog közti különbözet elegyengetése az országgyűléseken bizonyos kompromisszumok árán a 16. század végén nagyjából végbement. Ez nyilván azért történhetett meg, mert ugyanis a magyar nemesi jog és a székely jog között lényeges különbség nem volt.²² A megmaradt majd elfogadott sajátos székely jogrendelkezéseket az Approbatákba²³ és Compillatákba²⁴ is átveszik, s a sajátos körülmények között létrejött újabb rendeleteket beveszik az országos törvények közé önálló vagy részleges törvencikké alakjában.²⁵ A Székelyföldön élők örökíthető javainak háramlása a tárgyalt időszakban tehát, – bizonyos kivételek mellett – hasonló eljárás alapján történt, mint Erdély más vidékein.

¹⁸ Demény: *Székely felkelések*, 47.

¹⁹ EOE. 6. köt. 362.

²⁰ Pál-Antal: *Székely önkormányzat*, 20.

²¹ SzOT-Us. 3. köt. 24.

²² Pál-Antal: *Székely önkormányzat*, 29.

²³ *Approbatae Constitutiones*, jóváhagyott végzések, 1653-ban elfogadott törvénykönyv

²⁴ *Compilatae Constitutiones*, összeállított végzések, az 1653–1668 közötti törvencikkek rendszerezett gyűjteménye

²⁵ *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Fordították és mutatókkal ellátták dr. Kolosvári Sándor – dr. Óvári Kelemen, magyar jegyzetekkel kíséri dr. Márkus Dezső. Budapest, 1900. 1. köt. (a továbbiakban: MTT. 1. köt.); A székely jog kérdéséhez lásd még: Connert János: *A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, 1901.; Connert János: *A székelyek alkotmányának története különösen a XVI. és XVII. században*. Fordította Balásy Dénes, Székelyudvarhely, 1906.; Balogh István: *Az ősi vagyonjog védelme a régi székelyeknél*. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenes jubileumára. Szerkesztette: Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 40–43.; Elekes Andor: *Szemelvények a székelyek sajátlagos jogtörténetéből*. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenes jubileumára. Szerkesztette: Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 113–122.; Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927.

Mivel célunk a 16–17. században keletkezett végrendeletekben szereplő vagyonok öröklésének nyomon követése, a továbbiakban adatgyűjtésünk ismertetésével foglalkozunk. Mindenek előtt tisztázzuk, miből is állt a *székely örökség*?

E témakörrel foglalkozók véleménye szerint eredetileg a székely örökség azt a birtoktestet jelentette, amelyet a székely a letelepedéskor vagy később, de hadi szolgálattal szerzett, illetve foglalt el. Első foglalásként (*primae occupationis tempore*) mint önálló birtok, így szállhatott fiúról fiúra. Ehhez fiági örökségként kapcsolódhatott még az apa által életében szerzett új vagyon. Az úgynevezett ősi ingatlan, a székely ősi vagyon az akkori felfogás szerint elsősorban nem az egyént, hanem a nemzetséget, a családot illette. A székely ősi vagyon törvényes öröklési rendje szerint azt csupán az egyenes ági leszármazók vihették tovább gátat szabva az ősi vagyon feldarabolásának.

Az örökölhető vagyon törzsét a „székely örökség”, az őstől (szülők) esetleg oldalági rokonságtól *örökölt ingatlan*: a ház – korabeli szóhasználattal élve – „*az élet*”, a gazdasági épületek: a csűr, istálló, sütőház, kertek, tavak, malmok vagy más szolgáltatást kielégítő ipari egységek valamint a földvagon képezte.

Más elbírálás alá került a végahagyakozó élete folyamán szerzett úgynevezett *irtásföld*, amelyet a környező erdőrészből kiszakítva saját maga számára termőfölddé alakított, valamint az úgy nevezett *aquiralt javak*, azaz a mindennapi élet legfontosabb anyagi összetevői közé tartozó *ingóságok*: az ékszer, ruhanemű, fegyverek, lószerszám, ágynemű, bútorkészlet, lábasjóság, gabona, bor és készpénz, amellyel bárki szabadon rendelkezhetett.

A család vagyoni alapját tehát az ingatlan és ingó javak egysége képezte. Ennek alapján határozták meg a családnak a faluközösségben, a társadalomban elfoglalt helyét.

Egy-egy emberöltő során felhalmozott vagyon öröklésének végső mozzanatát gyakran rögzítették a végrendeletekben, ezáltal is biztosítva a javak megőrzésének folytonosságát és gyarapításának lehetőségét. Sajnálatos esetben viszont épp ekkor kerülhetett sor a vagyon szétesztására. Évtizedeken, sőt évszázadokon át ennek rendje igazgatta a föld, a ház és a gazdaság (ingatlan), de a pénz, ékszerek, fegyverek (ingóság) fiúról-fiúra, maradékról-maradékra való háramlását.

Az ősi-javak háramlása elsősorban az erős családi kötelékek figyelembe vételével, s annak tiszteletben tartásával történt. Amennyiben a végrendelező fél, a családfő (férj, apa) elhalálozott, annak vagyona elsősorban felesége és gyermekei között oszlott meg. Az erdélyi joghoz hasonlóan Székelyföldön is megkülönböztettek: *gondviselő özvegyet*, aki gyermekeivel jutott özvegyi sorsra; *kereső özvegyet*, akinek nem volt gyermeke, viszont a férjével együtt, közösen szerzett vagyont birtokolta; *magánvaló özvegyet*, aki viszont sem az első, sem a második özvegyi kategóriába nem volt sorolható.²⁶

A feleség örökösödési jogállásáról Werbőczy Hármaskönyvében olvashatunk részletesen. Ez valószínűleg teljesen megegyezett a magyar joggal, miszerint a férj halála után a feleséget „szokott lakhelyéről, házából, udvarából ki nem rekeszthetik”. Özvegyi juss révén ott tovább élhetett mindaddig, amíg új házasságra nem lépett.²⁷ Így maradhatott békében idősebb Forró Györgyné férje kézdialmási „életében”. A végrendelező 1613 őszén írt sorait idézve: „ez mostani jámbor házas társamot, Erzsébet asszonyt így hagyom, hogy a nagyobbik házban az míglen az én nevemet viseli, lakjék békességesen vesztegségben” mindaddig, amíg fiaival békességben megfér egy fedél alatt. Együttélésük amennyiben nem hoz „aldá-

²⁶ Cserei Farkas: *A Magyar és Székely Aszszonyok törvénye*. Kolozsvár, 1800. 232. Érdekes, hogy az 1551-ben újra rendezett *Decretumban* az özvegy öröklési jogát rögzítő törvénnyel nem találkoztunk.

²⁷ Werbőczy: *Hármaskönyv*, I. rész. 98. cím – 4. 181.

sos napokat”, Forró György arra kéri fiait, hogy anyjuknak „külön csináljanak magára való házat” amelynek építésére elegendő örökséget hagyott.²⁸

Hasonlóképpen járt el a kézdivásárhelyi Szász Ferenc is. 1620-ban keltezett végrendeletében a következőket olvashatjuk: „az mely házban most lakom (ti. Kézdivásárhelyen), ugyan azon örökségben válót mind az két házat hagyom az én feleségemnek (míg az én nevetem viseli) az három fiaimmal egyetemben”.²⁹

Az özvegy amennyiben újabb házasság kötelékébe lépett, férje őstől maradt vagyonát a tőle származó gyermekek örökölték. 1624 tavaszán Varga Péter beteg ágyában fekvődven tollba mondott végrendeletében hátrahagyta: „hogy azt a házat melyben most lakom, mind szántó földjeivel egyetemben” felesége, míg nevét viseli, békességesen bírja, de úgy, hogy leányainak gondját viselje. Ha az özvegy időközben a nevét megváltoztatja, avagy meghal, az örökség fiára, Varga Jánosra szálljon.³⁰ Idős Forró Péter második feleségét is meghagyják az alsócsernátoni, oroszfalusi, sárfalusi, szentkatolnai, valamint kézdivásárhelyi örökségében. Ám ha majd külön akar lakni, a házhoz hozottakat kezébe adják.³¹

Amennyiben a feleség, az anya halálozott el, a vagyon háramlásának módozata a férjtől, az apától sokban nem különbözött. A feleség kiházasításakor magával hozott „ősi javait”, valamint a jegyruhát „az mivel a Férfiak Rendekhez s állapottyokhoz képest tartoznak igaz és Törvény szerint el-házasított feleségeknek el-hálásokért” adni, azt többnyire leányai, vagy más atyafiai örökölték, esetenként jutottak annak tetemes részéhez, akár mint „fiúsított leány” vagy fiútestvérekkel rendelkező leánya a székely családnak.³² Ennek egyik szemléletes példája a dálnoki nemes, Székely István végrendelete, amelyet a tomboló pesti idején (1616) írt, s amelyben „a maga őstül maradt”, azaz apai ágon örökölt „bennvalóját” így különböztette meg az anyjától származóktól: „Az házam minden épületivel együtt, mind az öreg csúrral együtt őstül maradt” így azok hűgait nem illetik, hasonlóan „Az bolgári kerthez, amely szintén ősrökség, tehát leányt az sem illet”. Ám anyai örökségről megjegyezte, hogy azok „anyáink földei, kik az hűgaimat is illetik.”³³

A megözvegyült férj, hasonlóan az árván maradt feleséghez a közösen szerzett jószágban továbbra is megmaradhatott. Ám az újra házasodáskor behozott feleség abból már semmit nem örökölhett. A férj leginkább a hitvesi hűség, az elhunyt feleségnek a férje iránt érzett szeretete elismeréseként részesülhetett az örökségből. Ellenkező esetben a megözvegyült férj kellemetlenséggel számolhatott. Feltehetőleg ennek tudatában volt oly elővigyázatos Donáth János uram is, aki a pestisben szenvedő, halálos ágyán fekvő felesége végelhagykozásánál jelen lévén, helyette, a következő betoldás feljegyzésére kérte a tanukat: „ha én meg találék házasodni, ide házasodhassam”. A férj szavai aligha szolgálták haldokló felesége megnyugvását, ugyanis a végrendeletíró még feljegyezte, hogy: „felelé erre Donáth Jánosné Bodod Suska Asszony: nagy dolog, ha mégis házasságra viselsz te gondot” halálom óráján.³⁴

²⁸ Erdélyi Testamentumok. I. Hadviselő székelyek végrendeletei, Háromszék. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította: Tüdös S. Kinga, Marosvásárhely, 2003. 106. (A továbbiakban: ET. 1. köt.) Az átvett idézeteket a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

²⁹ ET. 1. köt. 112.

³⁰ ET. 1. köt. 122.

³¹ ET. 1. köt. 186.

³² A jegyruha értéke Székelyföldön a nemesek között a régi szokás szerint 24 forint, a lófőknél 12, a darabontoknál 6, a szabad székelyeknél 3 forint volt. Cserei: *A Magyar és Székely*, 156.

³³ ET. 1. köt. 170.

³⁴ ET. 1. köt. 265.

A szülők elhalásával a vér szerinti juss, az *ósi vagyon gyermekekre* való háramlását az 1555. évi Székely Constitutio így rögzíti: „Valamely embernek fia, leánya vagynak, az örökség a fiait illeti, de úgy hogy a fiú a leányt, ki-ki a maga székének törvénye szerint kiházassítsa”.³⁵ Tehát az egyenes ági leszármazást a fiú vitte tovább és örökölt, a leány pedig kiházassítást nyert.

Ehhez ragaszkodott Faragó János is, aki 1560 októberében szentkatolnai udvarházánál a következőket rendelte el: „én rólam csak az fiak eredetit vegyék. Ha az fiak deficiálnának, úgy szintén leány ág is succedáljon, mivel kicsiny jószágom eddig leányi ágon nem forgott, úgy szintén ez után is (...), leányágra nem szakadjon”.³⁶

A kézdivásárhelyi, szép életkort megélt idősebb Asztalos Imre halálának esztendejében örökségét, „ósi javait” az első házasságából származó fiaira Mihályra, Jánosra és Sámuelre testálta.³⁷ „Az házam minden épületivel együtt mind az öreg csúrral együtt őstől maradt, örökös (...) az húgaimat nem illeti” – fogalmazott világosan a már idézett dálnoki Székely István nemes ember végrendeletében. Majd hozzáfűzte: „Az bolgarit kert örökös, leányt nem illet. A Medve István kapujánál való jószág is örökös, leányt nem illet. A Jakocz Ferenc háza, halas tóval együtt örökös, leányt nem illet”.³⁸

A szülők kihalásával a ház rendszerint a *kisebbik fiúra* maradt. Pál Lukács uzoni udvarházukkal kapcsolatban megjegyezte: „az kőházban az melyben lakom, mely maradtolt Istenben boldogult kimúlt atyámról, az néhai Pál Györgyről reám és Pál Tamásra, mivel én kisebb lévén *jure et succesive* engemet illetett az ház, ebből a kőházból én Pál Tamást kifizettem negyven forinttal, melyről most hitem szerint testálok”.³⁹

Fiúörökösök hiányában az ósi jószágot a leány, mint „*fiúsított leány*” (*praefecta naturalis*) örökölte. Ezen öröklési rend is Hunyadi János kormányzóságának maradó emléke. A „fiúsított leány” örökségéről a székelyek régi törvénye, amelyet 1555. április 28.-án az Udvarhelyen tartott székely neimzeti gyűlésen is megerősítettek, így szólt: „Valamely embernek két leánya vagyon, fia nincsen, atyjokról maradt örökségek egyaránt illetik őket, de úgy, hogy a kisebbik választhasson a lakó helyben, de úgy, hogy a másíknak hozzája hasonló légyen, egyaránt örökösködhessenek benne: ha pedig a kisebbik a nagyobbíknak hasonló nem adhatna, tehát az örökség két felé osztassék”.⁴⁰ A lécfalvi Kászoni Kata özvegy Szabó Györgyné is erre hívta fel a figyelmet végrendeletében: „mivel az apertinetiához fiú nincs, én voltam fiú benne”, így kerülhetett kezébe a székely örökség.⁴¹

Kézdiszéki markosfalvai nemes, Barabás II. Mihály, akit hosszú betegségében, tehetlenségében és világtalanságában leánya Török Máténé, Barabás Kata „tehetsége szerint sok dajkasággal, hozzám látással, mosogatással volt, sőt mostan is dajkálkodik, mint az én végső órámig és kimúlásomig,” fiúmaradéki nem maradván, ezért, őstől maradt örökségét „mely vagyon Kézdiszékben, Markosfalván, néhai Deák Istvánné öröksége és háza vicinusában, és ahhoz való mezőn, réten való ős szántó földeket, széna füveket, jobbágyi lakhelyeket, házbeli eszközöket, épületeket és egyebeket is, az mi enyéim voltanak, mindeneiket, akármí névvel neveztetek” leányának hagyta. Barabás Kata akkor már férjnél volt, így az apai örökséget férjével, valamint fiával együtt tovább gyarapíthatta és gondozhatta, majd

³⁵ SzOkl. 2. köt. 120–121.

³⁶ ET. 1. köt. 56.

³⁷ ET. 1. köt. 229.

³⁸ ET. 1. köt. 169.

³⁹ ET. 1. köt. 150.

⁴⁰ SzOkl. 2. köt. 121.

⁴¹ ET. 1. köt. 336.

háramoltathatták fiúunokáira, vagy kevésbé kedvező esetben a családfát megtörő leány unokákra.⁴² A fiúsított-leány maradványai közül a székely örökséget majd csakis a fiág örökölte a leányág kizárásával.

Amikor egy családon belül a két fiútestvér közül az egyiknek fia, a másiknak leánya maradt, olyankor a leány, fiúsított-leányként tovább vitte az apai örökséget.⁴³ A fenti szabályok csupán a tiszta székely örökségre vonatkoztak. Az ingóságokat egymás között egyformán osztották meg.

A fiúsított leány öröklésének rendjét más előírások is szabályozták. Amennyiben a *fiúleány*, aki maga *nem volt jobbágyi* sorban, de *jobbágyhoz* ment férjhez, az atyai örökséget kezéhez nem vehette, abból őt a közelebb való férfi atyafi (rokon) kifizette. A törvény értelmében: az „olyan örökség valamiképpen jobbágy örökséggé ne tétetődgyék, s azzal maga természetét el ne veszesse”.⁴⁴ A jobbágyfeleség elvesztett örökségét, esetenként a majd szabad emberhez férjhez menő leánya válthatta vissza, miután az örökség árát atyafiainak letette.

A mindenkori törvény, bár a rend biztosítására és a szokások szentesítésére volt hivatott, a társadalmi feszültségek idején számos visszaélésre is lehetőséget kínált. Ez történt a „fiúsított leány” törvényes jogaival kapcsolatban Báthory István erdélyi vajda és a székelyek ispánja önkényesen a székelyek elnyomására számos kemény és kíméletlen intézkedést léptetett érvénybe. Egyike értelmében ott, ahol nem volt fiú örökös, a kiskorú székely leányokat szolgálóihoz kényszerítette férjhez, ezáltal elfoglalva azok székely örökségét. Így került számos idegenből jött egy-egy székely örökségbe, bomlasztva a faluközösség ősi egységét s nemegyszer növelve a falustársak közötti feszültséget.

Az ősi javak apáról fiúra való háramlása a törvény betartása mellett elsősorban az erős családi kötelékek figyelembevételével, s annak tiszteletben tartásával történt. Néhány kivétel azonban itt is akad. Oroszfalvi idősebb Forró Péter 1655 tavaszán végrendeletében arról panaszkodik, hogy „szeme elejében vévén gyermekeinek, fiának kisebb Forró Péternek rajta esett és cselekedett sokszori injuriáját, úgymint szidalmazását és egyéb illetlen cselekedetet, melynek mind az Istennek, s mind embernek, és természetnek törvénye ellen” voltak.⁴⁵ Ezért minden ingó és ingatlan javait, akármilyen névvel nevezendők legyenek, amelyeket, mint írja: „magam ipartudásával kerestem”, nem fiára, hanem második feleségére Hodor Margitára hagyja. Szíve haragja szerint az apa *kitagadta* volna fiát az örökségből, de a törvény ereje visszatartotta, csupán a vagyon megosztására kényszeríthette.⁴⁶ Így esett el a „tétkozló fiú” apjának szerzeményeitől (*acquisitum*), de óhaja ellenére maradhatott meg fia a család fiúági részesedésében.

Hasonló döntést hozott az apai önérzetében megbántott árapataki Geréb János is, amikor Brassóban bérelt házában 1707-ben megírta végrendeletét. Az életében szerzett javainak öröklésével kapcsolatban meghagyta: „A leányomnak, az hol mi illeti, adják ki az ősből, de a lelemésből neki semmit sem hagyok, mivel hivattam, mikor beszorulék Brassóba, de nem jöve bé, azért neki semmit sem hagyok; az őst tőle el nem vehetem”, így csupán a szerzett javak kiadásával bízta meg a testamentumos urakat.⁴⁷

⁴² ET. 1. köt. 175–179.

⁴³ SzOkl. 2. köt. 120.

⁴⁴ Cseréi: *A Magyar és Székely*, 92.

⁴⁵ ET. 1. köt. 186, 187.

⁴⁶ Werbőczy: *Hármaskönyv*, im.

⁴⁷ ET. 1. köt. 345.

A gyermeknek örökségből való kitagadása természetesen mindkét fél (apa és anya) részéről egyaránt megtörténhetett. Henter Erzsébet Boér Istvánné 1666 telén keltezett végrendeletében bodoki örökségét szíve szerint leánya ellenében fiaira, Boér Györgyre, Dánielre és Istvánra hagyta volna, hiszen azok őt nyomorúságában, betegségében eltartották. De mivel öröksége „nem magam acquisitumom és örökösöm” így leányát ki nem tagadhatta. Végső döntése alapján leánya: „az örökséghez addig ne nyúlhasson, amíg tartásának díját le nem teszi”. A továbbiakban azt is megtudjuk, hogy bár fiútestvérei kínálták Dósa Margitot, Ince Bálintné, tartsa ő is anyját, de az még „a falu marhájáért” sem vállalta volna anyja gondozását.⁴⁸

Ha az apa még életében nem osztozott meg gyermekeivel az ősi vagyon felett, halála után a feleség azt özvegyi jussként örökölte. 1587-ben Baróti Mihály nemes udvarházát minden jószágával: „jámbor házastársának, Bojér Katának és árváinak” hagyta.⁴⁹ Simon Ferenc második felesége is megmaradhatott a székely örökségben, ám „valamihelyt én meghalok (ti. Simon Ferenc), mindgyárust az székbe” menjen az asszony és megítéltesse, mennyi illeti az árván maradt leányát, azt mindjárt leírják, s jogilag felesége jussától elküldöntsék.⁵⁰

Az apa holtá után az özvegygel gyermekei az ingó-javakban nem osztozhattak. Részt csupán annak fegyvereiből, lóra való szerszámaiból valamint könyveiből kérhettek, ugyanis „oly kiválasztott eszközök és segítségek lévén ezek, melyek által, vagy az vitézi dolgoknak gyakorlásában, vagy a tudományoknak tanulásában atyjok becsületét fenn szokták tartani az jó fiak, annak holtá után is.”⁵¹

Végrendelezőink – néhány kivétellel – bár a hadköteles székelyek soraiból kerültek ki, mégis különösnek találjuk, hogy a társadalmi rangot is képviselő legfontosabb eszközökről, a fegyverről, de a ló és lószerszámokról alig hagyatkoztak. Valószínű, hogy a titulust is szimbolizáló, esetenként féltve őrzött fegyvereiket, idejekorán, azaz még életükben szétosztották fiaik vagy arra méltónak tartott barátaik, hűséges embereik között.

A végrendelező férfiak közül kevesen, a női végrendelezők közül pedig senki nem rendelkezett fegyverei felől. Ezeket elsősorban a fiak majd a közeli atyafiak kaphatták kezükhez, de azok kerülhettek egy-egy jó barát vagy megtisztelt személy birtokába is. Az eszterneki Székely András, aki 1581 őszén az oroszországi Pskov alatti táborban halála előtti napokban írta végrendeletét, s akinek „maradéki nem maradtak”, aranyos-ezüstös szablyáját, ezüstös-aranyos csákányát, aranyos pallosát otthon maradt öccseire testálta. A viselős szablyát, fegyverét, az ujjas páncélt az őt hűségesen kísérő szolgálai ölthették magukra. Aranyos pallosát pedig Székely Mózes, Erdély későbbi fejedelme (1603) vehette magához. Az étfalvi Bakcsi István fiai apjuktól egy „markolatján ezüst vesszővel tekert szablyát”, egy pallost és egy hegyes tört, valamint pisztolyt örököltek. A dálnoki Székely István meghagyta, hogy „katona szerszáma”, ezüstös kardja nagyobbik fiáé legyen, aki, ha időközben meghalna, azt a „maradék fiai” köthessék fel oldalukra. Gyermekei nem lévén a zabolai Mikes II. Mihálynak katona szerszámaikat testvéreire vagy a Mikes nevet viselő atyafiaira testálta.

Ló és lószerszám nélkül a nemes és lófő székely hadba nem indulhatott. Az 1635. évi, I. Rákóczi György rendeletére készített székely katonai összeírás alapján Háromszéken a 6960 hadviselő székely közül, a nemesek soraiba 474, a lófők közé pedig 2964 családfő tar-

⁴⁸ ET. 1. köt. 218.

⁴⁹ ET. 1. köt. 71.

⁵⁰ ET. 1. köt. 215.

⁵¹ Cserei: *A Magyar és Székely*, 256.

tozott.⁵² Meglepő, hogy mégis milyen kevesen tértek ki végrendeletükben a ló és lószerszám örökítésére, hasonlóan a fegyverekhez.

Idősebb Aszalós Imre tíz öreg lovat szerszámostól fiait Mihály és János valamint felesége között osztott szét, azzal a kikötéssel, hogy a csikókat a fiaik örökljék.⁵³ Varga Péter kézdivásárhelyi írásában pedig arról olvashatunk, hogy bár van egy fia, János, mégis kevés lóállományát feleségére és leányaira hagyja: „Vagyon egy harmadfű ló csikóm, azt hagyom külön az leányok ruházatára. Item vagyon két lovam, azokat hagyom az gazdám asszony-nak és az leányoknak, de így, hogy az kanca legyen az külön az gazdám asszony számára”.⁵⁴

Zabolai Mikes II. Mihály, a későbbi guberniumi tanácsos lovait és díszes lószerszámait – gyermekei nem lévén – testvéreinek és atyafiainak rendeli: „Az jobbik paripámot a király adta, lóra való szerszámot, kardot, pallost és azon kívül az széles rostélyos lóra való szerszámot az király adta, és az aranyos rojtos veres angliai két cafrang is legyen páncélommal, karvasommal Mikes Kelemen uramé, az ezüst és köves kengyelem is nyergestől ő kegyelméé, az egyéb lovaimmal, az hátasokkal és katona szerszámimmal osztozzanak Mikes János, Tamás és Thordai János öcsém”.⁵⁵

Zabolai Mikes I. Kelemen a székelyek generálisa és ítélőmestere miután fiát, Mihályt kielégítette a „lovas jussból”, az erdélyi főnemesek és barátai közül „Teleki Mihály úrnak” hagyta a nagy kék iramló paripát, Naláczai Istvánnak a szürke paripát, a másikat Székely Lászlónak. Sógorának, Kálnoki Sámuelnek pedig a fehér sörényű, farkú fakó gyermeklovat. De jutott ló, csikó, kanca, szekeres ló a ménesből az öt hűségesen szolgáló embereinek, az inasoknak és a szolgáltnak is.

Gyermektelen házaspár esetében a férj és a feleség kihalása után utóörökösök megnevezésére került sor. Ilyenkor a család vagyona a legközelebbi, elsősorban a férfitörökös kezébe jutott. Ezt jól szemlélteti a zabolai Mikes II. Mihály ítélőmester végrendelete, amelyet 1658-ban hadba indulása előtt írt, bár még fiatalon. Háromszék főkapitányaként, mielőtt II. Rákóczi György hadához felzárkózott volna csapatával, amely Havaselvét, a hűbéresét igyekezett megvédeni a támadó török seregek ellenében, végrendeletében így fogalmazott: „fel kötvén kardomat, szintén kengyelben akarám lábaimat tennem: halandóságomra tekintvén édes feleségemet [Paczolai Borbálát], öcsémemet [Mikes János és Zsigmondot], s hűgaimat [Mikes Ilonát és Annát] úgy akarom elhadni, hogy holtom után egy más között versengés ne legyen” az örökség felől. Bár vagyonát feleségének, Paczolai Borbálának hagyta, de figyelmeztette, hogy azokat az ő nemzetségétől „el ne fatealhassa, donálhassa, testálhassa”.⁵⁶ Halála esetén azok szálljanak vissza a Mikes atyafiakra. Sőt, ha öccse is fiú utódok nélkül halna el, a jószág más, a „Mikes néven levő egy testvér atyafiaira vagy azoknak férfi magzatjokra” szálljon. A sors végül Mikes megérzése szerint alakult, gyermekei nem lévén a vagyon vérségi atyafiaira szállott.

Gyermektelen maradt az alsócsernátoni Bernáld János nemesember is. 1586 karácsony táján fogalmazott végrendeletében olvashatjuk: „ha én nékem holtom történnék, valameddig az én feleségem Morgondai Borbála asszony az én nevemet viseli ebben az én meg nevezett alsó-csernátoni udvarházamban, és ahhoz való minden örökségekben és minden jószágimban, melyek itt Kézdiszékben vannak, szabadon benne lakhasék, és mind addig bírhasa és minden hasznát vehesse, az én meg nevezett öcsém Bernáld János semmi okon

⁵² Tüdős S.: *Erdélyi*, 91.

⁵³ ET: I. 237.

⁵⁴ ET: I. 122.

⁵⁵ ET. 1. köt. 192.

⁵⁶ ET. 1. köt. 190.

azonban mind addig meg ne háboríthassa, se ne bántsa, hanem békecségesen bírni hagyja ... Az én meg nevezett feleségemet, ángyát tartozzék oltalmazni benne, és az, mikor az én nevemet meg akarja változtatni és Isten szerencsét bírna neki, akkor ország törvénye szerint, az mi az én feleségem igazsága az jószágból jegyruháját fizesse meg neki, bocsássa békével, tisztességgel és annak utána nyúlhasson vagy Bernáld János öcsém vagy az ő maradéki a feljel megírt udvarházamhoz, hozzávaló örökségéhez”.⁵⁷

A magvaszakadt székely örökségének sorsát főként a 16. században uralkodó fejedelmek igyekeztek védeni, természetesen jól meggondolt érdekből. Hiszen azokat az életben maradt atyafiai birtokukba vették, s ezzel az örökséggel anyagilag támogatva érezhették magukat a katonai szolgálattal járó terhek vállalásában. Ezt biztosította I. Rákóczi György 1636. január 30-án, Szamosújváron kelt kiváltságlevelében is, ahol, mint írja: „az összes székelyeknek azt a kiváltságot adja, hogy közöttük magszakadás ezentúl magtalan halál esetén sem állhat be, sőt a magvaszakadt javai sem a kincstárra, hanem annak mindkét ágon való rokonaira szálljanak által”.⁵⁸

A székelyek régi törvénye értelmében: „Valamely ember vérgyökér valamely örökségben, abban időmúlás nincsen, mivel a vér atyafiak között a Decretum szerint idő múlás nem lehet”⁵⁹. Vérségi örökös vagy más-ági örökös hiányában a falu az örökséget eladásra kínálhatta.

Az eddigiekben a „törzsökös örökség” háramlásáról szoltunk. Azoknak a vagyonáról, akik a falutagság legtermészetesebb formájában, a beleszületésben éltek „egy családban esetleg nagycsaládban rokoni bokorban, az egynevűek szomszédságában, a familia nevét viselő utcában vagy tizedben. Örök nyugalomra is gyakran az ő temetőrészükbe tért meg az, aki törzsökösként élte le életét” idézzük Imreh István sorait.⁶⁰

De mi történt akkor, amikor a székely örökségből „kiholt az falus ember”? Atyafiai nem maradván a „kiüresedett” székely örökség vásárlásában elővételi jogot elsősorban a szomszédok élveztek, majd úgy került sor a falubéliekre. Pontosabban az örökség csak arra szállhatott, aki székely volt, ezzel biztosítva továbbra is az ősi vagyon egységben maradását. Az ajánlatra a törvény rendelete alapján 15 napon belül kellett felelni. Ha az örökösök nélkül maradt bennvaló így sem talált vásárlóra, akkor a falu közös tulajdonába jutott. Azt sem fejedelemnek, sem nemesembernek vagy idegennek nem állt jogában eltulajdonítani vagy megvásárolni. A törvény előírása szerint: „Ha valamely örököt el adnak, és a kit illetve, meg nem kínálnak véle, ha ellene mond 15-öd napig várják meg véle, ha megveheti az örökséget, adják neki: ha pedig meg nem veheti, vagy a kínáláskor ellen nem mond, adják annak, a ki az árát letérszi, s az után az atyafi ne perelhessen érette”.⁶¹ Ám a királyi jognak a székelyek közé való bevitelét után az elárult, magvaszakadt székely örökséget a szomszéd vagy a falustárs csak akkor kérhette, vehette kézhez, ha az székely jogon bírt jószág volt, ugyanis a királyi adomány révén nyert, magvaszakadt örökség a fiskusra szállt vissza.⁶²

Így tehát a székely örökségben a magszakadást követően nem volt keresete a fiskusnak.⁶³ E sajtóságos törvény alapján élhetett és maradhatott egységben évszázadokon át a közösség vagyona, s őrizhette meg régi szokásait. E decretum hatotta át a székely ren-

⁵⁷ ET. 1. köt. 70.

⁵⁸ SzOkl. 8. köt. 373.

⁵⁹ SzOkl. 2. köt. 121.

⁶⁰ Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983. 46–47.

⁶¹ SzOkl. II. 121.

⁶² Elekes: *Szemelvények*, 119.

⁶³ Cserei: *Magyar és Székely*, 258.

dek életét, s tükröződött vissza a hétköznapi életet szabályozó falutörvényekben is. Gyergyóújfalu 1581-ben keltezett faluvégzésében ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Mivelhogy a falunak végzése volt még a régi székely szabadság idejében is, hogy senki a falu határában, mezőn, falun is, falu híre nélkül örökséget ne foglaljon magának, hanem falutól kövesse, ha az teljes falunak adhatója léssen, meglássák azt a helyet, de a falu engedelmiből örökösítse, de ha csak maga gondolatjából megyen rá, a falunak vesszen minden marhája, az örökség is, ennek pedig mindenkor három törvénnyel való tilalma volt, ebben pedig a teljes falu előtt lött törvény, mind a hütös bírakkal együtt a három törvény ellen három tilalman, azaz 9 girán marad az az ember, hogy az falu végezésének engedetlen volt”⁶⁴. Vonatkozott e törvény az úgy nevezett előkelőkre, a nemesekre is, mert abban a faluban, ahol sem öröksége, sem illetősége annak nem volt, a falu lakosságának beleegyezése nélkül senki oda nem szállhatott, mondja ki az 1466. évi zabolai országgyűlés végzése.

A székelyföldi „örök birtok” sajátossága közé tartozott még az is, hogy a *vérségi juszt* a közösség vagyonszövetségétől külön álló, a közföldek rendjébe ugyan nem sorolható tulajdonként kezelték. E megoldás lényegét abban kell keresni, hogy „a székely nemzet által megszerzett székely földnek (székely nemzeti vagyonnak) „a kihalt székely által bírt része atyafiára, azaz a székely nemzetre szálljon vissza”⁶⁵. Ez az elgondolás figyelhető meg Werbőczy Hármaskönyvének III. része 4. címében.

Mint azt már említettük, az 1555-ben Székelyudvarhelyen megtartott nemzeti gyűlésen a székelyek különálló törvénye 30. pontjában kimondja, hogy „a székely ember örökségét semmiképpen el nem vesztheti, ha a fejét hitelenségért elvesztené is, hanem atyafiára marad”.⁶⁶ Az apáról fiúra szálló ősi örökség bizonyos szempontból még a törvény előtt is védhető volt. Így amennyiben az örökös székelyt „véren találják” (gyilkosság) vagy „marhát fognak kezén” (tolvajlás), büntetése fejében először szerzett javaitól, „marhájától” fosztják meg, majd csak annak utána nyúlhatnak atyai örökségéhez. Ám ha se marhája, se öröksége nem volt, végül a fejéhez is hozzá nyúlhattak.⁶⁷

A változásokkal telített 16. századi székely társadalomban a bíraskodás terén is felbomlott a régi rend és szokás, mint arra már a fiúsított leány esetében is hivatkoztunk. Példa erre tehát, hogy míg a régi rendtartás értelmében, a *vétségbe esett* közszekely örökségét el nem veszíthette⁶⁸, addig a János Zsigmond idejében hatalomhoz juttatott királybírók önkényes intézkedései nyomán a törvényt megszegő székely öröksége zálog alá kerülhetett. Java részét a vagyonnak a királyi hivatalnoki hatáskörrel felruházott királybíró kisajátíthatta magának, ezáltal tovább gyarapítva javadalmazását. Eljárásával az örökségét veszített közszekely létalapjában ingott meg. Ennek következtében gyakran kényszerült magát jobbágysorba adni a vétségbe esett székely.⁶⁹

A székely örökség védelmét szolgálta még az 1555. évi nemzeti gyűlés azon határozata, amelyben elrendelték, hogy: „Valamely faluban a fő embernek vagy lófőnek öröksége, a falu ellen is, a kinek pedig ott közöttök öröke nincsen, ellenek ott örököt nem vehet. Ha ki vett

⁶⁴ Imreh: *Törvénykező*, 278.

⁶⁵ Elekes: *Szemelvények*, 118.

⁶⁶ SzOkl. 2. köt. 121.

⁶⁷ SzOkl. 2. köt. 124.

⁶⁸ 1555. évi Constitutio 30. pontja: „Székely Ember örökségét semmiképpen el nem vesztheti, ha a’ Fejét hitelenségért el ne vesztené is, hanem atyafiára marad”. Kilyéni Székely: *A nemes Székely*, 43–44.

⁶⁹ Demény: *Székely felkelések*, 55.

volna is, ha ki akarják vetni, 32 esztendeig kivethetik”.⁷⁰ Ha azonban a falu 32 esztendő leforgása után is megtúrta az idegent a székely örökségben, s ez idő alatt az örökösök sem jelentkeztek, továbbra is megmaradhatott a faluban, s nyerhette el idővel a falu tagságát. Erről a jelenségről gyakran olvasni, főként a korabeli peres ügyek kapcsán. 1589-ben a sepsimartonosi Gárfi Istvánék perük alkalmával épp azt bizonyították, hogy a vitás föld őstől maradt, s azt „32 esztendőnél több vagyon, miolta békességesen bírták és időt is töltöttek benne”.⁷¹

A falu közföldjétől ugyan különálló részként kezelték a székely örökséget, de az örökös, ha más faluba származott, annak földjeit a falu határából ki nem „bírhatta”, ezzel is védve a faluhoz tartozó birtokok egységét. Vonatkozott ez elsősorban a „fiúleányra,” akit ha „más faluba találják férjhez vinni, a falu, melyből ötet elvitték, meg nem engedi, hogy az ő atyának öröksége után szakasztott nyíl földeket azon faluból kibírhasa.”⁷²

A székely örökség sajátos jogi helyzete – mint arra már a bevezető sorokban is utaltam – ezáltal került egyre válságosabb állapotba. Végül az 1557., majd az 1562. évi országgyűlési határozat mért döntő csapást a székely faluközösségre, ugyanis „addig a falu közössége rendelkezett majdnem olyan mértékben, mint maga az örökös, hiszen a nyilas-osztás rendje még mindig érvénybe volt. Ez az ősi székely jog gördítette századokon át a legnagyobb nehézséget a hűbéri viszonyok kiteljesedésének útjában a Székelyföldön. Elzárta annak lehetőségét, hogy a kincstár kezébe székely birtokok jussanak, amelyek eladományozásával a nemesi birtokok és a hűbéri birtokviszonyok teret nyerhettek volna a székely faluközösség rovására”.⁷³

A végrendeletek külön csoportját alkotják azok, amelyekben a véghagyakozó nem jelölte meg a fő- vagy oldalági örökösöt. Többségük beéri ingóságai felsorolásával, s ha volt, az adások névsorát is hozzácsatolta. A végrendeletek ezen típusa azért válhatott gyakorivá, mert mind a véghagyakozó, mind az örökösök egyaránt ismerték a javak elosztásának törvényes rendjét. Rétyi Simon György „halálos ágyán” írt végrendelete tulajdonképpen adósainak felsorolását képezi.⁷⁴ Özvegy Fejes Istvánné, Dorottya bár még jó egészségben volt, végrendeletében részletesen összeírta alsócernátoni jószágát, a szántóföldjeit, szénarétjeit és a hozzá tartozó erdőrészeket.⁷⁵ Hasonlóképpen járt el dálnoki Farkas Ferenc is, aki „reá nézendő javairól”, földjeiről és a templombéli álló helyeiről, valamint adósságáról részletes leírást készített, anélkül hogy az örökösök nevét megemlítette volna.⁷⁶

A végrendeletek között olyan okiratokra is bukkanhatunk, amelyek a véghagyakozó földjeinek vagy az általa *zálogba* vett javak felsorolását tartalmazzák. Ilyenkor pontos leírását olvashatjuk annak, hogy a zálogba bírt föld kitől származott, milyen értékkel bírt, hol terült el, esetenként milyen nagyságú területről van szó. Ezek a végrendeletek egyben a hiteltelbe adás gyakori jelenségéről, az ingatlanok mozgásáról is szólnak. Bár ezt Werbőczy „kárhuzatos és üdvösséggel ellenkező dolog”-nak bélyegezte, a birtokok zálogba adása továbbra is életben maradt. Rendelkezésével a törvényhozó esetleg a jelenség korlátozását

⁷⁰ SzOkl. 2. köt. 123.

⁷¹ Imreh-Pataki: *A székely falu*, 148.

⁷² Cserei: *Magyar és Székely*, 82.

⁷³ Cserei: *Magyar és Székely*, 82.

⁷⁴ ET. 1. köt. 81.

⁷⁵ ET. 1. köt. 82.

⁷⁶ ET. 1. köt. 197.

remélhette, de azt megszüntetni nem tudta, hiszen ez továbbra is megmaradt, mint a feudálizmuskori (ősiség) földforgalom egyik szokásosan jól működő formája.⁷⁷

A pénzen megváltott vagy zálogba vetett birtok képezhetette az ősi, az atyai örökség részét. Esetenként lehetett a végrendelező életében szerzett vagyon, amellyel szabadon rendelkezhetett. Az ősi örökség eladása éppúgy, mint annak zálogba adása szigorú feltételekhez volt kötve, hiszen attól a hadviselő székelység léte volt biztosítva. Az 1650. évi országgyűlés XXIX. artikulusa szerint a hadban szolgáló ember (a nemességen kívül) amennyiben el akarná zálogosítani örökségét, „adja hurré a tiszteknek: kik kimenvén és occulálván a helyet, valóra szerént engedjék meg eladását, bocsássák kézbe az emptornak, de ha találának olyyak, kik tisztek hírek nélkül alkalmat celebrálnának, in hoc casu” pénzüket veszítsék el.

Jogi szempontból a zálogba vetett vagy adott föld örökölheto, az idő múlása alá nem tartozó vagyonként jelent meg.⁷⁸ A zálogos jószág elsősorban mindig arra szállott, akinek a végrendelező levelében a nevét feltüntette. A férj amennyiben végrendeletében nem említette feleségének nevét, más örökös hiányában azt a feleség csak özvegyisége idejére vehette kezébe.

Néhány végrendeletből az is kiderült, hogy az örökhagyó a hitelekből élete során tetemes vagyonra tett szert. A felsőcsernátoni Rákosi Gergely végrendeletének jegyzéke, amely kihagyásokkal 1599-től 1608-ig terjedt, több mint 122 zálogost említ kilenc faluból, akik neki zálogos földjeik kiváltása fejében kisebb-nagyobb összeggel tartoztak.⁷⁹ A kézdivásárhelyi Szász Ferenc végrendeletében felsorolt zálogosok 100 forintnál is nagyobb összeggel tartoztak földjeik kiváltása fejében.⁸⁰ Idősebb Aszalos Imrének zálogosai pedig 1825 forintra válhatták meg szántójukat.⁸¹ Ma már nehéz volna eldönteni, hogy az említett hitelezők mennyire végeztek „kegyeletes munkát” felebarátaikkal szemben, vagy éltek vissza helyzeti előnyükkel uzsorások gyanánt.

Más volt azoknak az örökösöknek a helyzete, akik zálogba adott javakat örököltek, s azok kiváltásával kellett bajoskodniuk. A lécfalvi Bodor Márton végrendelete valóságos inventárium, amely a következő címet is viselhetné: „Mely földeim zálogon vagy örök áron, hol és mind vadnak”. A feltüntetett összegek alapján számításaim szerint a zálogba adott földek összege meghaladta a 263 forintot. Az egyik földcskékjét pedig egy „hitvány fa szablyáért” volt kénytelen elzálogosítani.⁸² Számos végrendelező csupán adósainak jegyzékét hagyta örökül a hátramaradó atyafiaknak. Kézdivásárhelyi Aszalos Imre 158 tételben sorolta fel az adósok nevét és adósságuk természetét. Az 1825 forintot érő zálogos földek mellett adósi még tartoztak 383 forintra, 254 oroszlanos tallérral valamint 37 öregtallérral.⁸³

A végrendeletekben a család tulajdonában lévő *fontos okiratok* tételes felsorolásával nem találkozunk. A birtokadományokat, a meglévő jószágokat igazoló levelek, a nemesi címet igazoló címeres vagy armális levelek sorsáról bár nem olvashatunk, de öröklésüknek megvolt a maga törvényes rendje. Erről az Approbata a következőket írja: „...meghalván a nemes ember, azon vármegyéknek, vagy székeknek tisztei pecsételjék el a leveleket mindjárt, és eltemetvén a nemes embert, annak adják kezébe, a kit de jure regni⁸⁴ illet a levéltar-

⁷⁷ Werbőczy: *Hármaskönyv*, I. rész, 81 cím, 157–159.

⁷⁸ SzOKl. 2. köt. 121.

⁷⁹ ET. 1. köt. 85.

⁸⁰ ET. 1. köt. 114.

⁸¹ ET. 1. köt. 229.

⁸² ET. 1. köt. 114.

⁸³ ET. 1. köt. 229.

⁸⁴ az ország törvényénél fogva

tás; de úgy, hogy megesküdjék erős hittel a relicta,⁸⁵ hogy a levelekben nem occultált⁸⁶ sem egy, sem más úton el nem vesztett, sem enyiszott. Ennekelőtte meghalt nemeseknek relictai is, mind pedig a kiknek leveleit ebben a disturbiumban,⁸⁷ vagy akár mikor az előtt is hatalmasul elvették volna, recqiráltatván⁸⁸ vármegyéknek és székelyeknek tisztei által, tartozzanak praescripto juramento mediante⁸⁹ megadni a haereseknek, s legitimus successoroknak. Ezek ellen cselekedőkön azon kiment tisztek statim et defacto⁹⁰ tegyenek executiót az 1653. esztendőbéli part. 4. tit. art. I sententiának tenora⁹¹ szerint⁹². Ezzel a problémával kellett szembesülnie Mikes Mihály özvegye Paczolai Borbálának, akit férje halála után a már említett I. Mikes Kelemen a családi levelek ki nem adása végett perbe fogott.

I. Mikes Kelemen, a gyermektelenül elhunyt Mikes Mihály özvegyétől tehát jog szerint kérte a levelek kiadását, hiszen „de jure regni” őt illeti a levéltartás. Idézünk leveléből: „a mi képpen Mikes Kelemen atyánkfia panaszából is értjük, kinek is levelei néhai Mikes Mihály relictaja kezénél lévén, nem akarja kezéből azon atyánkfiának kiadni: végeztük azért kegyelmes urunk, hogy három hónapra post expirationem praesentis diaetae,⁹³ tartozzék a relicta fide mediante⁹⁴ mindenféle Mikes Mihály leveleit producálni⁹⁵ ítélőmester atyánkfiái elejekbe: és ha kiket in originalibus kell kiadni, azokat in originalibus; ha kiket in paribus, azokat in paribus⁹⁶ adjanak ki (...); sőt ezen articulus értessék in genere⁹⁷ minde- nekre, ha pedig nem (adja ki T. S. K.) az olyanok ellen requirálván a tiszteket, a beszterczei articulus szerént exequáltassék exclusis omnibus juridicis remediis a poena⁹⁸ ... rajtok exequálják.”⁹⁹

Az önálló erdélyi fejedelemség létrejöttétől a fejedelmek a kancellárián egyéb adományokhoz hasonlóan személyre vagy közösségre szóló címeres oklevelet is kiállítottak. A címeres levél egy-egy família nemességének jogbiztosító iratává válva, azt a család mindvégig féltve őrizte. A nemesi oklevél szövegét általában egy címerpajzsban foglalt címerkép díszítette, amely annak művészi értéke mellett az írástudatlanok számára érthetővé tette a szövegben foglaltakat.

A székelység nemesi státusával kapcsolatban tudni kell, hogy kezdetben a székelységhez tartozás nemesi állapotot jelentett, még ha az általa lakott területet nem királyi vagy fejedelmi kiváltságlevél alapján kapta, hanem mint ősfoglaló. A rendi besorolás végleges formában vagyonjogi és hadi szempont alapján a 15. században különült el.

A hadviselő társadalom legfelsőbb rétegét a *főemberek* (nemes, nemzeti, egregius) képezték, akik általában a saját birtokukon éltek. Az önálló erdélyi fejedelemség korában

⁸⁵ özvegy

⁸⁶ rejtett

⁸⁷ zavarban

⁸⁸ megkerestetvén

⁸⁹ előírt eskü mellett

⁹⁰ azonnal és tényleg végrehajtást

⁹¹ ítélet tartalma

⁹² MTT. 1. köt. 321.

⁹³ jelen országgyűlés bevezetése után

⁹⁴ özvegy eskü mellett

⁹⁵ előmutatni

⁹⁶ eredetiben, párban

⁹⁷ általában

⁹⁸ hajtassék fel minden jogorvoslat kizárásával a büntetés

⁹⁹ MTT. 1. köt. 321–322.

a nemesek közé tartozott az, ki származásánál és birtokánál (*possessio*) fogva mentes volt a pénzben vagy természetben való kötelezettség alól, beleértve az egyházi tizedet is. Köteles volt viszont személyes hadi szolgálatot teljesíteni. Hadfelkelés idején: „Az főnépek is az ő rendeknek és állapotjuknak mivolta szerént, ki három lóval, ki négygel, ki ötten, légyenek készen jó szerrel”, vagyis páncéllal, sisakkal, pajzzsal, kopjával hadakozó képen induljanak, hangzik az 1562. évi segesvári országgyűlés határozata.¹⁰⁰

A következő társadalmi csoportot a *lófők*, az úgy nevezett *primipilusok* alkották (mely hasonlatos volt a magyar köznemességhez). Székelyföldön a már említett országgyűlés határozata értelmében a *lófők* is nemeseknek számítottak. Nemesi státusuk bizonyítékát a székely katonai összeírásban, a lustrában rögzítették. Az előírás szerint mindannyian: „Hadakozóképpen jó móddal készen légyenek mindenkor ... minden lófő az ő lófőségéről az mű parancsolatunkra és országunk szükségére, valamikor kelletendenek, egy egy lóval indulhassanak; kik egy hónapon az ő költségeken éljenek...”.¹⁰¹

Megkülönböztetéssel élt itt is a jobbággal bíró és a lófőséget viselő nemes. Előbbiek rendszeresen királyi vagy fejedelmi kiváltságlevelek birtokosai voltak „*egregius et generosus*”, (vitézlő és nemzetes) megszólítással élhettek. Ezzel szemben a lustrában is feltüntetett *lófők* más titulussal, mint „*nobilis, egregi*” nem élhettek, a „*generosus*”-t soha nem írták neveik mellé.

A székelyföldi nemesség életformája, a „székely örökség” biztosította személyi szabadsággal, a személyes katonai kötelezettséggel, a már említett országgyűlés végzése után a jobbágytartás feltételeivel végül megegyezett a 16. század végi, 17. század eleji erdélyi nemességével.

Fontosnak tartjuk azonban kiemelni, hogy a székelyföldi nemesek, akik rangjukat az említett kiváltságos helyzetüknek köszönhették, elsősorban az ottani viszony és normák szerint voltak vagyonosak. Tulajdonuk néhány kivétellel alig volt több egy-egy falu birtoklásánál vagy kevés számú jobbágnál. Közülük csupán néhány familia bírt vármegyei birtokkal, s a fejedelemség vezető köreibbe is aránylag kevesen jutottak be (Apor, Béli, Lázár, Tholdalagi).

A székely nemesi rendbe való bekerülés feltételei az 1562. évi felkelés leverése után megváltoztak. A fejedelem különböző intézkedései következtében már nemcsak a vagyoni alap, de a kiemelkedő harci cselekedet is eldönthette a székely rendi besorolását. János Zsigmond, még inkább a Báthoryak idejében így szaporodott a címeres levéllel rendelkező, a vitézséggel kivívott primorok száma. Ráadásul már nemcsak egyéni, de egész közösségeket felölölő nemesítő levelek kiállítására is sor került. Példák egész sorát említhetnénk, de közülük álljon itt a sepsimartonosi Nagy Gergely lófő sorsa is, aki adományát Bethlen Gábornótól azáltal nyerte el, hogy megmentette a csatában az uzoni Béli Kelemen háromszéki főkapitány életét. Nagy Gergely segítségére sietvén, s a főkapitányt üldöző rácot levágván, Béli Kelemen által lovas hadnaggyá tétetett. Javaslatára a fejedelem mind magát Nagy Gergelyt és testvéreit: Tamást, Györgyöt és Pált, mind fiait, Gábert, Pétert és Ambrust, valamint Nagy Tamás fiát, Demetert nemesi címerrel ruházta föl; ezeknek örökségeit és háza-it Martonoson és Feltorján minden adózástól mentesítette.¹⁰²

A különleges katonai érdemekkel nyert címeres levél címerpajzsán általában kezében kivont kardot tartó állat vagy emberfigurát, esetenként lovon ülő, lábon álló vitézt stb. ábrázoltak.

¹⁰⁰ SzOkl. 2. köt. 163.

¹⁰¹ SzOkl. 2. 163.

¹⁰² SzOkl. 4. köt. 105–109.

A kiemelkedő harci cselekedet mellett a nemesi oklevél megszerzésére más típusú teljesítmény is feljogosíthatta kérelmezőjét. Ezek közé tartozott az írástudás, az úgy nevezett *írásos munka* mint a fejedelmi kancellária írnoka, levélkereső, hites jegyző, provizor vagy az egyház szolgálatában, a vallásügy terén szerzett érdemek.

Az írástudással kiérdemelt nemesi levél címerpajzsán leggyakrabban az író toll sematikus ábrázolása (lúd, daru vagy más madártoll) található, amelyet egy-egy állatfigura (oroszlán, darumadár, sas, griff, galamb stb.) vagy emberalak tart a kezében. A nagyajtai Donáth család címerének címerpajzsában a fehér lovon ülő, kivont kardot tartó magyar vitéz attribútuma mellett a sisakdísz koronáján nyugvó páncélos kar író tollat tart. A Donáthok közül valószínű III. János tűnt ki írástudásával, aki 1628–1629-ben állandó portai követ volt. Így kerülhetett címerük kiegészítéséként az író toll a sisakdíszre.¹⁰³ „Dicséretes papi erényeiért s a tudományokban való jártasságáért” nyerte a felsőrákosi unitárius pap, Köpeczi Nagy György címeres levelét 1607. május 25-én, amikor Rákóczi Zsigmond fejedelem őt címerhasználatára is feljogosította. Címerében az égszínkéék pajzs zöld dombján egy papi öltözetben, fedetlen fővel, bal kezében veres bőrbe kötött, arany kulccsal zárt könyvet tartó alak áll.¹⁰⁴

Értéke, súlya, jelentősége volt tehát egy-egy ilyen címeres nemesi vagy armális levélnek. Vigyázták is annak módja s rendje szerint, hogy a családfő halála után az továbbra is a „haereseknek s legitimus succesoroknak” a kezén megmaradhasson.

Az önálló törvényeik szerint élő székelység múltjának e részlete bemutatása után lezárásként álljanak itt Jakab Elek fentiekre vonatkozó, méltató sorai: „Vigasztaló a közszerencsétlenségek között látni a székely községek keblü ügyeinek önkormányzati joguk keretében igazi gyakorlati érzékkel intézését. Ősi szokásaikat helyhatósági szabályokká foglalták össze, ... a községi életnek oly szervezetet adtak, hogy koruknak és vezérlő férfiaknak becsületére váltak”.¹⁰⁵

¹⁰³ Bíró Vencel: *Erdély követei a portán*. Cluj-Kolozsvár, 1921. 121, 122.

¹⁰⁴ Pálmay József: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy, 2000. 324, 325.

¹⁰⁵ Imreh: *Törvénykező*, 41.